

ІНСТИТУТ ДОВІРИ В ЕКОНОМІЦІ ТА СУСПІЛЬСТВІ (огляд за матеріалами міжнародної наукової конференції)

Феномен довіри є об'єктом дослідження різних наук – філософії, психології, соціології та економіки. Довіру вивчають і як саму по собі (число її різноманітних дефініцій постійно зростає), й у певних сферах її прояву. Міжгалузевий інтерес до цього феномену зумовлюється тим, що довіра є певною субстанцією, ефіром взаємодій людини з навколишнім світом. Разом з тим вона існує й у вигляді певних концентратів – інститутів довіри, підтримує життєздатність інститутів і водночас підтримується самими інститутами. Під час кризи невидимі раніше її пласти, розчинені в суспільному житті, актуалізуються, концентруються, стають видимими. Кризові ситуації, таким чином, стають унікальними моментами для поглиблення розуміння життя суспільства і виявлення відправних точок для його удосконалення.

Конференцію «Інститут довіри в економіці та суспільстві», що відбулася 28 травня 2010 р. в Інституті економіки та прогнозування НАН України, можна вважати спробою скористатися таким моментом, об'єднавши зусилля вчених економістів, у тому числі співробітників відділу економічної теорії Інституту, що виконують науково-дослідну роботу «Інститут довіри в координатах економічного простору-часу», українських і російських соціологів – провідних фахівців, що здійснюють емпіричні оцінки довіри, філософів та істориків.

Роботу конференції було відкрито доповіддю директора Інституту економіки та прогнозування НАН України академіка НАН України **В.М. Гейця**, присвяченою оцінці характеру довіри в українському суспільстві як складової соціального капіталу і фактора довгострокового розвитку. Саме розбудова соціального капіталу, на думку вченого, містить у собі потенціал розвитку національної економіки, оскільки, за оцінками Світового банку, 80% багатства багатих країн і 59% – бідних становить невидимий капітал. Спираючись на широкий масив результатів національних і міжнародних соціологічних опитувань, В.М. Геєць проаналізував три виміри суспільної довіри в Україні: її фундаментальну складову – суб'єктивну оцінку населенням своїх політичних і економічних знань, міжособистісну й інституційну довіру. Оцінюючи рівень міжособистісної довіри в Україні, вчений зосередив увагу на ситуації в Україні у порівнянні з іншими країнами світу, динаміці цієї довіри, її факторах та потенціалі зростання. Становище в Україні з міжособистісною довірою В.М. Геєць характеризує як «краще серед гірших» країн світу – сьогодні її рівень є найближчим до відповідних показників бідних країн латиноамериканського регіону. Згідно з моніторингом Інституту соціології НАН України, рівень міжособистісної довіри в Україні на початку трансформаційного періоду становив 42,8%, за роки інтенсивної трансформації значно знизився до 32,4%, у 2004 р. у зв'язку з позитивними очікуваннями населення, пов'язаними з виборами Президента, знову зріс до 39,6%, а потім знову почав падати і досяг 28,4% у 2008 р. В.М. Геєць зазначає, що рівень

і динаміка міжособистісної довіри в Україні є порівняльними з іншими постсоціалістичними країнами, де ринкові трансформації і наголос на індивідуалістичному характері поведінки в забезпеченні своєї життєдіяльності призвели до зниження міжособистісної довіри. Водночас він виявляє специфічні для України тенденції, що є особливо небезпечними і водночас вказують на шляхи покращення ситуації. Одна з них – це ключова роль фактора політичної нестабільності у зниженні міжособистісної довіри, що діє з 2004 р., і друга – зростання національної дистанційованості населення України, що негативно впливає на довіру в умовах глобальних потоків праці, капіталу, знань, навичок та звичаїв. Другою складовою суспільної довіри є довіра до інститутів, і за її рівнем, як показано в доповіді, Україна поступається як розвинутим країнам, так і країнам, що розвиваються. Ефективність взаємодій членів суспільства забезпечується низкою державних і недержавних інститутів. У розвинутих країнах, де середній рівень доходу є вищим і нерівність нижчою, зростає роль і відповідно довіра до неурядових організацій і бізнесу. В бідніших країнах більш сильними є державні інститути, змушені брати на себе більше повноважень щодо перерозподілу доходів для бідних верств населення, частка якого є досить високою. Відповідно, в багатьох країнах, що розвиваються, рівень довіри до державних інститутів, як зазначено в доповіді, є досить високим. В Україні ж падіння міжособистісної довіри доповнюється падінням довіри до інститутів, що руйнує потенціал соціально-економічного розвитку країни. За даними національного моніторингового опитування, яке проводив Інститут соціології, у 2010 р. лише 14,2% населення довіряли Верховній Раді; 19,6% – Уряду (тоді як у середньому у 2007 р. серед розвинутих країн цей показник становив, за даними Edelman Trust Barometer, 38%, а країн, що розвиваються, – 46%); 17,9% – місцевим органам влади; 13,6% – міліції; 11% – прокуратурі. В.М. Геєць зазначає, що Україна випадає із загальносвітової тенденції зростання впливу і довіри до неурядових організацій – у 2007 р. рівень довіри до благодійних фондів, суспільних асоціацій і об'єднань у розвинутих країнах становив 52%, в країнах, що розвиваються, – 53%, тоді як в Україні у 2010 р. – лише 15,5%. Ще однією світовою тенденцією, поза якою знову залишилася Україна, є те, що бізнесу в цілому довіряють більше, ніж владі та засобам масової інформації. Бізнес не став в Україні ефективним способом соціально-економічних взаємодій – рівень довіри до приватних підприємців в Україні складає 15,9% на тлі 60% в країнах, що розвиваються, і 47% в розвинутих країнах. Катастрофічно низьким в Україні є рівень довіри до банків (10%) та страхових компаній (7,6%). Майбутній суспільний розвиток України, на думку академіка В.М.Гейця, – це зміцнення інституційної довіри через інститут Президента України (який користується найвищим рівнем довіри на сьогоднішній день та довіра до якого має властивість зростати після виборів), за одночасного посилення ролі незалежних ЗМІ, неурядових організацій і церкви, що протидіятимуть формуванню авторитаризму.

Доповідь заступника директора Інституту економіки та прогнозування НАН України, завідувача відділу економічної теорії член-кореспондента НАН України **А.А. Гриценка** була присвячена питанню сутності довіри і її внутрішньої структу-

ри як складової суспільних відносин. Внутрішній зміст довіри, як було показано в доповіді, включає такі елементи. Перший – це передача прав на дії з предметом (наприклад, органам влади – права на управління державою, банкам – права на використання депозиту). Другий – це збереження у свідомості суб'єкта, що здійснює цю передачу, образу дій (уявлення про «правильні» дії того, кому здійснюється передача прав). Третій – це встановлення у свідомості відповідності образу реальним діям (знання) – наприклад, знання про минулий успішний досвід діяльності даного банку, про професійні якості його топ-менеджерів, власників банку і т.п. Четвертий – це відповідність очікуваних дій їх образу у свідомості (віра). П'ятий – це синтез віри і знань – впевненість, віра, заснована на знанні, – певна міра, котра завжди є меншою від чистого знання, але більшою від чистої віри. Шостий – це дезактуалізація основ впевненості в свідомості суб'єкта (наприклад, ми довіряємо даному банку, тому що він німецький, не досліджуючи його діяльність глибше, або довіряємо рейтингу цінних паперів, бо його дало рейтингове агентство). Специфіку довіри в економічній сфері А.А. Гриценко визначає як відношення до суб'єктів і інститутів, що виражає міру впевненості у відповідності їх поведінки уявленням про їх спосіб дій, включених через різні форми сумісно-розділеної діяльності в процесі досягнення цілі, без актуалізації основ відшкодування затрат, еквівалентності і прибутковості (дохідності).

Російські учасники конференції – доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Академії Міністерства внутрішніх справ Росії **Ю.В. Латов**, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і економічної соціології Тюменського державного університету **В.О. Давиденко**, доктор соціологічних наук, зав. лабораторії моніторингу регіонального розвитку Міжнародного інституту фінансів, управління і бізнесу, професор кафедри менеджменту і економічної соціології Тюменського державного університету **Г.Ф. Ромашкіна** – представили результати емпіричних досліджень в рамках спільного японсько-російського дослідницького проекту «Порівняльні дослідження довіри в різних країнах в період глобалізації». У доповіді **Ю.В. Латова** було здійснено порівняння міжособової і інституціональної довіри в Росії з відповідними показниками зарубіжних країн та представлено побудовану автором ментальну карту світу за особистісною і інституціональною довірою (за даними «Всесвітнього огляду цінностей» – WVS, World Values Survey). У доповіді відзначено, що, згідно з даними WVS, за рівнем міжособистісної довіри лідирують країни Скандинавії, де 60% опитаних вважають, що «більшості людей можна довіряти», але вже в англосаксонських країнах (США, Велика Британія, Австралія) таку відповідь дають удвічі рідше – 30–40% опитаних. В європейських постсоціалістичних та латиноамериканських країнах цей показник коливається в межах 15–25%. Загальна тенденція полягає в тому, що рівень міжособистісної довіри в розвинутих країнах є вищим, ніж у країнах наздоганяючого розвитку. Винятками є Франція зі стабільно невисоким рівнем довіри і Китай з дуже високим, що перевищує навіть показник США. Росія у 2000-х рр. за рівнем міжособистісної довіри (що майже дорівнює відповідним показникам

Італії і Південної Кореї) перебуває на межі між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються. Це дало змогу вченому зробити висновок, що Росія за показником особистісної довіри – «відносно нормальна країна, середня за загальносвітовими стандартами» (її показник – 27,8% майже збігається із загальносвітовим середнім показником – 29,5%, розрахованим за даними WVS по 83 країнах світу у 1981–2001 рр.). Динаміка рівня міжособистісної довіри в Росії, за словами Ю.В. Латова, характеризувалася значним спадом в трансформаційний період, але в останнє десятиліття, на відміну від України, характеризується повільним зростанням. Що стосується світових показників інституціональної довіри, то, на думку Ю.В. Латова, вони є результатом накладення оцінок ефективності сучасної державної організації на старі традиції «державоцентризму». У результаті найвищою довірою держава користується в країнах «колишнього державного (азійського) способу виробництва» – Китаї, Туреччині, Індії, Ірані. Загалом рівень інституціональної довіри, зазначив Ю.В. Латов, в розвинутих і постсоціалістичних країнах (25–40%) є помітно нижчим, ніж в країнах, що розвиваються (40–60%). Російський соціолог підкреслює, що Росія за рівнем довіри уряду помітно переважає всі розвинуті країни. Показники інституціональної довіри в Росії є досить високими. За даними опитування, проведеного Всеросійським центром вивчення громадської думки (ВЦИОМ) в рамках японсько-українського проекту, у 2009 р. федеральному уряду довіряло більше половини росіян – 51,7%; місцевій владі – 43,9%, міліції – 42% і Думі – 36,2%. Однак, на його думку, це не можна однозначно інтерпретувати як високий рівень соціального капіталу, якщо в довірі до уряду проявляється схиляння підданих перед «східним деспотизмом», де «держава сильніша від суспільства» (якщо тільки держава справді не відіграє модернізуючу роль). Ю.В. Латов представив учасникам конференції побудовану для 24 країн ментальну карту світу, яка показує комбінації міжособистісної довіри і інституціональної довіри урядові в цих країнах і яка підтверджує традиційне розуміння відмінностей між цивілізаціями Сходу і Заходу. Цікаво, що якщо Росія опинилася на цій карті серед країн Сходу, то Україна – набагато ближче до західноєвропейських країн (її найближчі сусіди – Італія і Велика Британія).

У спільній доповіді **В.О. Давиденка** і **Г.Ф. Ромашкіної** було представлено результати емпіричного аналізу факторної структури довіри в Росії. Професори Тюменського університету оцінювали залежність міжособистісної і інституціональної довіри від таких факторів, як вік респондента, гендер, регіон проживання, освіта, рівень життя і/чи дохід. Було виявлено, що міжособистісна довіра не залежить від названих вище факторів, тоді як інституціональна довіра істотною мірою залежить від регіону проживання (в межах Росії); від освіти (знижується із зростанням рівня освіти – окрім довіри до науки і технологій, яка, навпаки, зростає); від рівня добробуту (зростає із зростанням рівня добробуту чи доходу). Основний висновок, до якого приходять дослідники – що міжособистісна і інституціональна довіра мають принципово відмінну факторну структуру і не можуть розглядатися ні як пов'язані, ні як доповнюючі одна одну.

Доповідь доктора економічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **О.Л.Яременка** була присвячена ролі вектора довіри в еволюції соціально-економічних систем. Йшлося про те, що вектор довіри може бути спрямованим як всередину певного соціуму, так і назовні. У стабільній соціально-економічній системі внутрішня довіра входить до числа своєрідних «імунних сил» соціального організму, котрі забезпечують такий рівень економії трансакційних витрат, що недоступний зовнішнім суб'єктам, чужим. Зовнішні зв'язки і критерії в такій господарській системі виконують комплементарну функцію. Якщо ж довіра спрямована переважно в зовнішній світ, то соціум втрачає функціональну самодостатність, зростають трансакційні витрати. Зовнішні фактори починають відігравати вирішальну роль у рівновазі системи, а внутрішніх процесів, функцій і ресурсів для підтримки рівноваги вже не вистачає. Вчений також зосередив увагу на ролі довіри в динаміці соціально-економічних систем з точки зору підтримання певного рівня інституціональної ізоляції – взаємного розмежування і відособлення якісного змісту різних інститутів і їх блоків та систем, завдяки чому забезпечується загальна інституціональна рівновага. У доповіді було показано, що проблемою перехідного стану соціально-економічної системи є ослаблення взаємної ізоляції інститутів і їх систем. Довіра втрачає характер вектора і набуває форми дифузної хмари, що охоплює лише прилеглу сферу життєдіяльності суб'єктів. Така довіра вже не може виконувати своїх захисних функцій – суб'єкт може довіряти чи не довіряти безвідносно до змісту і значимості того чи іншого інституту, приписи якого він повинен виконувати при реалізації своїх господарських рішень. Найнебезпечнішим для перехідної економічної системи України наслідком зниження довіри і підриву взаємної ізоляції інститутів О.Л. Яременко вважає прояви процесу приватизації держави, тобто перетворення державного організму в пряму функцію корпоративно-приватного інтересу. У результаті, по-перше, публічна влада втрачає авторитет і легітимність в очах громадян, а по-друге, якісно перероджуються державні функції, відбувається їх вихолощення, збідніння і депрофесіоналізація.

Між інституційним устроєм суспільства і довірою існує взаємний вплив. Рівень і характер довіри не лише впливає на функціонування інститутів, але є результатом інституційного устрою і господарського порядку. У доповіді доктора економічних наук, професора, співголови Міжнародної асоціації інституціональних досліджень, проректора, завідувача кафедри економічної теорії Донецького національного технічного університету **В.В. Дементьєва** йшлося про економічну основу формування в Україні довіри у сфері бізнесу. Вона є продуктом господарського порядку, а господарський порядок формується як результат діяльності щодо створення, присвоєння і максимізації прибутку власниками активів. Вчений поставив запитання, за рахунок чого в Україні отримується прибуток. Перший механізм – отримання прибутку за рахунок мобільності капіталу, що дозволяє швидше від конкурентів зайняти певну нішу, зрозуміло, не є домінуючим в Україні. Другий механізм – це використання природних переваг (таких як найвища у світі якість чорнозему чи власна

дешева залізородна сировина). У випадку чорноземів він не задіяний, а щодо коксу ця перевага втрачається у зв'язку з виходом основних ГЗК на світові ринки і відповідно на світові ціни, тобто переходом на торгівлю продукцією найнижчих технологічних переділів. Третій механізм отримання прибутку – шахрайство, наприклад, надання спотвореної інформації – є домінуючим у ряді секторів економіки, зокрема енергетичному. Наприклад, незважаючи на те, що всі українські обленерго збиткові, їх купують за величезні гроші. Четвертий шлях отримання прибутку – отримання інноваційних переваг – також не є вагомим в Україні, оскільки лише 10% підприємств є інноваційно-активними, і лише 6% становить продукція інноваційна. Як переконливо показав В.В.Дементьев, домінуючим в Україні є п'ятий механізм отримання прибутку – штучне заниження витрат, завищення цін, заниження виплат державі з прибутку. Цей механізм реалізується за допомогою доступу до економічної і політичної влади, який дозволяє добитися відповідних преференцій від держави (як-от замороження цін на вугілля, зниження вартості залізничних перевезень і т.п.) або захоплення певних економічних об'єктів (захоплення коксохімізаводу або шахти). Такий механізм отримання прибутку формує певний тип власності, зокрема надзвичайну її концентрацію (яскравий приклад – багаторівневий холдинг System Capital Management); певну структуру ринку – вертикальну інтеграцію, яка дозволяє тримати під контролем всі елементи витрат; певну організацію виробництва – відрив управління фінансами від управління виробництвом. Така система може бути ефективною впродовж певного проміжку часу, але сьогодні, на думку В.В. Дементьева, в Україні вона себе вичерпала, оскільки ми не можемо далі занижувати витрати, і тому переходимо на зовнішню торгівлю продукцією нижчих технологічних переділів. У зв'язку із цим, на думку вченого, реформування вітчизняної економіки вимагає прийняття пакета законів, що сприяли б зміні механізмів отримання прибутку: закону про захист конкуренції і законів, що забезпечили б перетворення таких структур, як SCM, у відкриті акціонерні товариства.

Доповідь кандидата соціологічних наук, доцента, голови правління Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка, завідувача відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України **О.М. Балакіревої** була присвячена довірі як соціальному інституту громадянського суспільства. Громадянське суспільство, на думку вченої, слід розуміти ширше, ніж наявність недержавних структур, певного третього сектору, – це якісний стан суспільства, котрий характеризується високим рівнем самоорганізації, виконання громадянами своїх політичних і громадянських обов'язків, усвідомлення себе відповідальним суб'єктом політичної діяльності. Рівень і характер довіри є важливим фактором формування громадянського суспільства. Переважання ж недовіри в суспільстві формує певну його альтернативну модель. Під час революційних змін, глибоких соціальних криз недовіра отримує неформальне соціальне схвалення, котре може об'єднувати суспільство і ставати економічно і політично ефективним. Про наявність таких процесів в Україні свідчать результати моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України,

згідно з якими у 2008 р. 79% респондентів вважали, що проблема зараз у тому, що більшість людей ні в що не вірить і 52% – що нікому не довіряти сьогодні – найбезпечніше. Інтегральні оцінки, здійснені О.М. Балакіревою щодо довіри 24 суб'єктам (органам влади, недержавним структурам, силовим структурам і ЗМІ), показали, що лише 1% респондентів довіряє всім цим суб'єктам, а 13,6% – не довіряють нікому з них; щодо органів влади ситуація ще більш загрозлива – лише 1,6% довіряє їм усім, а 65,7% – не довіряє нікому з них. Втім, доповідач приходить до висновку, що довіра до органів влади в Україні не є інерційною, – населення швидко реагує на якість поточної політики, що можна побачити на прикладі довіри до Національного банку України, рівень якої в 2005 р. становив 33%, у 2007 р. – 41%, у 2008 – 9% і 2009 – 13%. Недовіра до інститутів призводить, як показано в доповіді, до включення населення в неправові практики: серед осіб з найвищим рівнем недовіри – найбільший відсоток тих, хто отримує «оплату в конверті». Також чим вищим є рівень недовіри респондентів до державних і недержавних структур в Україні, тим меншою – їх готовність голосувати, тобто включатися в процеси політичного життя суспільства. О.М. Балакірева звернула увагу також на ряд тенденцій у характері міжособової довіри в Україні, що звужують передумови формування громадянського суспільства в перспективі: згідно з даними «Дослідження європейських цінностей», молодші покоління українців набагато менше довіряють людям, ніж старші, знижується рівень довіри й із зростанням освіченості. Для подолання від'ємного балансу між довірою і недовірою, що існує сьогодні в українському суспільстві, на переконання О.М.Балакіревої, необхідна чітка й зрозуміла стратегія, яка б об'єднувала суспільство на основі віри в майбутнє, а не на принципах незадоволення владою, страху перед майбутнім і спільними труднощами.

Наступні виступи і обговорення були присвячені розкриттю окремих аспектів довіри як складного міждисциплінарного феномену. Зокрема, низка виступів були присвячені розгляду еволюції довіри з різних методологічних позицій. Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри політичної економії Національної металургійної академії України **В.М. Тарасевич** розглянув еволюцію, зміст і кризу довіри в контексті власної концепції походження інститутів – від інстинктів до метаінстинктів, передінститутів, протоінститутів і до власне інститутів. Зародки довіри згідно з цим підходом з'являються, коли у протосуб'єкта А по відношенню до протосуб'єкта Б гальмується одна група інстинктів (наприклад, самозбереження, агресії) і каталізується інша група (наприклад, співробітництва, співчуття). Приймаючи певне рішення, в тому числі господарське, суб'єкт зв'язує свій опис (образ) іншого суб'єкта не лише з ним самим, але і з загальноприйнятими протоінститутами (наприклад, повага до старших, суворе слідування нормам професійної етики). Метаінстинктивна і протоінстинктивна складові довіри доповнюються інституціональною, що являє собою процес раціоналізації довіри. Ослаблення інституціональної складової довіри, яке спостерігається сьогодні, загрожує тим, що воно провокує глибинні зміни протоінститутів довіри, ослаблення загальнозначимих протоінститутів і формування специфічних, адекватних певним соціальним

стратам протонститутів довіри (наприклад, окремих для підприємців і найманих працівників), що часто є антагоністичними, а формування інститутів, покликаних їх інтегрувати, може відбуватися зі значним запізненням, що посилює кризову ситуацію. Доктор філософських наук, головний науковий співробітник відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **Ю.В. Павленко** розглянув еволюцію феноменів довіри і недовіри у світовій історії переважно в суспільно-політичній і соціально-економічній сферах життя, з епохи первісності до початку Нового часу. Вчений показав, як у різних просторово-часових локусах всесвітньої історії формувалася довіра до тієї чи іншої влади і авторитетів і як відбувалося її падіння. Зокрема, в доповіді було розкрито витоки і роль в суспільному житті довіри до корпорації старійшин в ранньопервісному стані людства; сакралізованого лідера в подальшому розвитку первісного суспільства; військового лідера на пізніх стадіях первісності; релігійних напівлегендарних лідерів, таких як Мойсей, Заратуштра, Будда, Конфуцій, Мухаммед; до засновників філософських шкіл у Стародавній Греції; до церкви і науки; до банківської системи; до харизматичних лідерів. Доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **І.Й. Малий** зосередив увагу на зародженні, розвитку та ерозії довіри в органічно взаємозалежній системі відносин держава – фірми – домашні господарства. Вчений також зацентрував увагу на ключових подіях, що стали каталізаторами ерозії довіри до інститутів держави в Україні. Доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **Т.І. Артёмова** зупинилася на проблемах, що виникають у сучасному «суспільстві ризику», в якому всі небезпеки господарської діяльності інтерпретуються як ризик і через його посередництво породжується величезна потреба в прийнятті рішень. На її думку, світ економізму і раціональності – це світ, ворожий людині, холодний, побудований на розрахунку, небезпечний, бездушний – суспільство тотального ризику як розплата за людську невіру і недовіру. На зміну «економіці знань», що «грає» інститутами, пристосовуючи їх для передбачення економічних перспектив майбутнього, на переконання Т.І. Артёмової, має прийти економіка довіри – змішана економіка, що органічно поєднує приватний і суспільний інтерес, серцевиною якої є ринок суспільних товарів, що формується на межі ринку приватних товарів і надання чистих суспільних благ і забезпечує сприятливі умови для реалізації творчого потенціалу людини, колективу, суспільства.

Низка наступних виступів охоплювали різні аспекти і форми прояву довіри в економічних відносинах. Серед них – виступ доктора економічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **В.О. Мандибури**, присвячений актуальній проблемі відновлення довіри населення на ринку в контексті соціальної відповідальності бізнесу за якість споживчих товарів і послуг та розкриттю сучасних особливостей взаємодії маркетингу і консюмеризму в системі інститутів довіри і недовіри; доктора економічних наук, провідного наукового співробітника

відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **Т.Є. Унковської** «Довіра і економічні кризи»; доктора економічних наук, професора, завідувача кафедри економічної теорії і конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету **В.Д. Лагутіна** «Конкуренція, довіра і реалізація інтересів ринкових суб'єктів»; доктора економічних наук, професора, головного наукового співробітника відділу грошово-кредитних відносин Інституту економіки та прогнозування НАН України **В.В. Корнєєва** «Фінансові спекуляції і кризи в координатах довіра-відповідальність»; кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **В.П. Мельника** «Фактори довіри, недовіри в господарській діяльності українців»; кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **Т.О. Кричевської** «Глобалізація і еволюція макроекономічної складової довіри до держави»; кандидата економічних наук, доцента, докторанта Харківського університету імені В.М. Каразіна **В.В. Липова** «Комплементарність і довіра», кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника відділу економічної теорії Інституту – економіки та прогнозування НАН України **В.О. Корнівської** «Криза цінностей – криза професіоналізму-криза довіри», наукового співробітника відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України **Ю.В. Прозорова** «Недовіра як інституційна межа концентрації банківського капіталу в координатах простору-часу», кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника відділу економічної історії Інституту економіки та прогнозування НАН України **Н.А. Супрун** «Довіра як необхідна умова ефективного розвитку корпоративного бізнесу», кандидата економічних наук, доцента кафедри економічної теорії і конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету **Ю.М. Уманціва** «Світова криза як фактор трансформації довіри до конкурентної політики в Україні» та інші.

Обмін результатами наукових досліджень та дискусії в рамках конференції сприятимуть глибшому розумінню економічних і суспільних процесів та виробленню платформи для об'єднання зусиль науковців щодо свідомого їх спрямування для досягнення високих цілей людського розвитку.

*Т.О.Кричевська, канд. екон. наук,
старший науковий співробітник
відділу економічної теорії
Інституту економіки та прогнозування
НАН України*

Ангелко Ірина Володимирівна, аспірант кафедри економічної теорії та історії економічної думки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Коваліско Наталія Володимирівна, доктор соціологічних наук, професор кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Костенко Андріана Миколаївна, молодший науковий співробітник кафедри політології, соціології та психології, керівник проблемної лабораторії «Центр соціально-гуманітарних аспектів регіональних досліджень» Сумського державного університету.

Кричевська Тетяна Олександрівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічної теорії Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Кудласевич Ольга Миколаївна, кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу економічної історії Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Нікон Наталія Олександрівна, аспірантка, відділення соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рахманов Олександр Адольфович, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політології та соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Риковська Оксана Володимирівна, кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Ровенчак Ольга Адамівна, аспірантка кафедри історії та теорії соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Солнишкіна Аліна Анатоліївна, старший викладач кафедри соціології соціально-гуманітарного факультету Дніпропетровського університету імені Олеся Гончара.

Станкевич Юлія Юрївна, асистент кафедри історії та теорії господарства Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Стегній Олександр Григорович, доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

Столбова Юлія Володимирівна, аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Супрун Наталя Анатоліївна, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу економічної історії Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Туленков Микола Васильович, доктор соціологічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

Черінько Ігор Павлович, магістр міжнародних відносин, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Швирков Олександр Іванович, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Сумського державного університету.

Ярема Анастасія Іванівна, аспірант, асистент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка».